

Um øvutan framburð í tjørnuvíksmáli

On “reversed” pronunciation in the Faroese Tjørnuvík dialect

Jógvan í Lon Jacobsen

Føroyamálsdeildin Fróðskaparsetur Føroya, V.U. Hammershaimbs gøtu 16, FO-100 Tórshavn, Føroyar
Tlf. +298 31 53 04, faks +298 31 84 48, t-postur: jogvanl@fmd.fo

Úrtak

Her verður greitt frá tí fyrbrigdinum, ið kallast øvutur framburður. Hetta er eitt ljóðfrøðiligt fyrbrigdi. Í summum bygdam í Føroyum, t.d. í Tjørnuvík – einari lítlari bygd norðast á Streymoynni, siga fólk eitt nú *hagan* sum [hei:jan]. Hesi bygdarmál gera ikki mun á framburðinum í orðum sum *hagar* og *heygar*, og eisini er samanfall millum orðini *dagar* og *deyðar*. Hesi somu fólk kunnu stundum hava øvutan framburð av slíkum orðum og eitt nú siga *fleyga* við framburðinum [fle:a] og siga *deyðar* sum [de:a]. Hetta verður nevnt øvutur framburður.

Abstract

This article explores a linguistic anomaly in Faroese that may be referred to as “reversed” pronunciation or a “hyper-correct” form. It is found in the dialect of Tjørnuvík, a small village situated in the north of the island of Streymoy.

Faroese employs glide insertions between two adjacent vowels. The glide insertion depends on the phonetic environment. As a consequence of these glides, which are *j*, *v*, and *w*, a monophthong in the stem can be pronounced as a diphthong, e.g. *hagar* as [hei:ja]. The result of this pronunciation is a syncretism of words with original <ey> and original <a>, e.g. *hagar* and *heygar* in some Faroese dialects. This is the situation in Tjørnuvík. The inhabitants in Tjørnuvík feel pressure from the surrounding dialects, which have the “right” pronunciation for these types of words. When one cannot hear any difference between these two categories of words, people begin to mingle pronunciations. The result is sometimes a false etymologization, and, thus, one can hear forms like [fle:a] for *fleyga* and [de:a] for *deyðar*.

Inngangur

Hesin stubbin snýr seg um tvey ljóðfrøðilig fyrbrigdi í føroyskum, nevniliga at <a> í summum fòrum kann broytast til tvíljóð í framburðinum, verður til [ei] svarandi til <ey>; dømi: *dagur* > [dæi:jaɹ] og at <ey> hinvegin kann verða einljóðað í framburðinum til eitt [e:]ljóð (svarandi til eitt skrivað <a>; dømi: *fleyga* > [flɛ:ɑ]). Hesi fyrbrigdi hoyra saman sum bygdarmálseyðkenni í einstøkum føroyskum bygdarmálum, m.a. í Tjörnuvík norðast á Streymoy. Dømini um øvutan framburð havi eg úr Tjörnuvík. Hesi fyrbrigdi eru til í vágamáli, men eru eisini at hoyra í Norðurstreymoy, t.d. Vestmanna, Kvívík, Kollafirði, Haldórvík og summastaðni í Eystur-oyggi (Petersen, 1996: 11-12).

Hvat er øvutur framburður?

Vit kunnu leggja fyri við at spyrja: hvat er øvutur framburður? Vit kunnu svara spurninginum við einum dømi um øvut skriftsnið. Í føroyskum miðaldarskjólum finna vit dømi um øvut skriftsnið. Í *Skipan um tingfaratoll* frá umleið 1400 finna vit bygðarnavnið Kvívík skrivað *huigu vik*, og í einum brævi dagfestum 22. august í 1403 stendur *huast* fyrir upprunaligt kvaðst (Jakobsen, 1907: 27 og 36). Hetta eru dømi um øvut skriftsnið. Tað øvuta í hesum er, at upprunaligt *kv* her verður skrivað *hv*. Hví? Grundin er, at upprunaligt *hv* í føroyskum er vordíð til *kv* í framburði, sbr. *hvør* [kvø:r], *hví* [kvøi], *hvaðan* [kvɛ:an], við øðrum orðum eru *hv* og *kv* fallin saman í framburði til *kv*. Við stóði í teirri niðurarvæðu skriftsiðvenjuni kunnu vit eisini siga, at *kv*-framburður bæði kann skrivast sum *kv*

og *hv*. Hetta samanfall ger, at fólk kunnu ivast, nær orð skulu skrivast við *kv* og nær við *hv*. Fólk hava lyndi til at skriva *hv*, har *hv* ongantíð hevur verið. Bland kemur í, og skrifarin veit væl, at *hv* verður sagt *kv*, og so setur hann *hv* inn á skeivt pláss. Í dømunum við *huigu vik* og *huast* er helst sannlíkt, at tá ið hetta hevur verið skrivað, eru *hv* og *kv* fallin saman í føroyskum. Hví skuldi skrifarin annars farið at blandað? Hetta verður eisini nevnt “hyperkorrekt” skriftsnið.

Øvutur framburður er í royndum sama fyrbrigdið sum øvut skriftsnið; munurin er m.a. tann, at í øvutum framburði er her talan um eitt avmarkað bygdarmálseyðkenni, og heldur ikki er talan um skriftfest orðsnið, men einans orðsnið hoyrd á manna munni. Men tað kann væl vera, at tjörnuvíkingar kunnu fara at ivast, tá ið teir skulu skriva orð, har ið øvutur framburður kemur fyrir. Øvut skriftsnið kundi í hesum føri verið, at tjörnuvíkingar skrivaðu **flaga* fyrir *fleyga* og **daðar* fyrir *deyðar*. [dæi:jaɹ] kann í tjörnuvíksmáli bæði merkja <deyðar> og <dagar>.

Nøkur dømi um øvutan framburð

Vit kunnu hoyra tjörnuvíkingar siga eitt nú at fara í [hei:jan] *hagan*, í [hei:janun] *haganum* o.s.fr. Hetta er ikki eindømi fyrir tjörnuvíksmál. Tað hoyrist eisini aðrastaðni í landinum, sí omanfyri. Men har fyrbrigdið er eina sjónskast man vera í vágamáli (Petersen 1996: 12; 1985: 14). Hann greinar <a> til [ei]-tvíljóðanina t.d.: *hagan* > [he:an] > [hei:an] > [hei:jan].

Men tað, sum ger tjörnuvíksmál áhugavert í hesum sambandi er, at tann øvuta

gongdin eisini hoyrist har, nevniliga at upprunaligt <ey> sum í *fleyga* verður framborið sum [e:], sum um tað hevði verið skrivað við <a>. Eg havi hoyrt ein gamlan tjørnuvíking (f. um 1911) úttala *fleyga* sum [fle:a]. Hann tosaði eisini um, at nógvar pisur vóru deyðar, sum hann úttalaði [de:a]. Hetta eru dømi um øvutan framburð. Endamálið við hesum stubba er í stuttum at greiða eitt sindur frá hesum fyrbrigdi, hví tjørnuvíkingar siga eitt nú *fleyga* sum [fle:a]. Tjørnuvíksstakur, sum er sera gott lundaland, hoyrir til Tjørnuvík, og tjørnuvíkingar eru óførir við stongini. Og tí tosa teir eisini nóg um fugl og at fleyga. Tað var í fleygatíðini, eg hoyrði henda gamla tjørnuvíking nýta henda øvuta framburð.

Øvutur framburður er eisini eitt nú í Mykinesi. Petersen (1996: 12) hevur dømi um øvutan framburð haðani:

“Fólk í Mykinesi og Vágum hava stundum ein hyperkorrektan framburð í orðum við upprunaligum føroyskum /ei:/ey. Eitt nú kann *fleyga*, ið vanliga verður borið fram [fle:i:ja], hava framburðin [fle:a].”

Petersen sigur, at hetta serstakliga kemur fram í útvarpssamrøðum, og tá ið mykinesfólk og vágafólk tosa við avbygdarfólk. Tað var ikki tilfelli í mínum føri í Tjørnuvík. Tá var eg bara til staðar, meðan tann gamli maðurin og abbasonurin tosaðu saman.

Ljóðglopp og ljóðglopsinnskot

Fyrst eitt sindur um ljóðglopp og ljóðglopsinnskot, soleiðis at tað, sum verður sagt um øvutan framburð, verður betri at skilja.

Eitt vanligt fyrbrigdi í føroyskum er tað

sokallaða ljóðgloppið og ljóðglopsinnskotið. Reglurnar kunnu vit býta sundur í fyra:

- Er stovnssjálvljóði *i*-kent, fáa vit [j]-innskot (t.d. *sigur* [si:jʊ], *bíða* [bʊi:ja], *yður* [i:jʊ], *býur* [bʊi:jʊ], *leiða* [lai:ja], *seyður* [sei:jʊ], *oyða* [ʊi:ja]).
- Er stovnssjálvljóðið *u*-kent, fáa vit [w:] (*duga* [du:wa], *slóða* [slʊ:wa], *búði* [bʊu:wi]).
- Við miðsjálvljóðini [e:], [o:], [ø:] var tað tað herðingarveika sjálvljóðið, t.e. sjálvljóðið í seinna stavilsi, sum er avgerandi fyri innskotið: *u* gevur [v:] og *i* gevur [j]: *leður* [le:vʊ], *degi* [de:ji], *kvøði* [kvø:ji], *kvøðu* [kvø:vʊ].
- Er stovnssjálvljóðið hvørki *i*- ella *u*-kent, og tað herðingarveika sjálvljóðið er *a*, kemur vanliga einki innskot, og tað eru orð sum t.d. *fáa* [fʊ:a], *klæða* [kle:a], *frøa* [frø:a] (Andreasen og Dahl, 1997; Petersen *et. al.*, 1998: 17).

Hetta eru høvuðsreglurnar fyri ljóðglopsinnskoti. Í okkara føri við øvutum framburði er tað tann síðsta reglan við tveimum sjálvljóðum lið um lið í hvør sínum stavilsi, sum hevur áhuga.

Broytingin av á-a í [fʊ:a] ber til at meta um út frá fonologi. Røðin [ʊ:a] við V+V, har ið V stendur fyri vowel, t.e. sjálvljóðið, er fonologiskt óstøðug. Kenstowicz sigur (1994: 23):

“Vowel sequences (V + V) are phonologically unstable...One response is to separate the vowels by a “dummy” or “generic” consonant: V + V (VCV)”.

Soleiðis verður [fɔ:a] (V+V) til [fu:wa] (VCV), tí inn kemur eitt ljóðglopsinnskot, soleiðis at ímillum sjálvljóðini stingur seg eitt hjáljóð, sum hefur drøgini hjá sjálvljóðinum frammanfyri (í hesum føri [+trɔŋt]). Og tað er júst tað, sum hendir í føroyskum, tí eftir høg fortungusjálvljóð fáa vit [j] og aftan á høg baktungusjálvljóð fáa vit [w]. Kenstowicz sigur víðari:

“The *semivowels* or *glides* [y] and [w] are close kin to the corresponding high vowels [i] and [u]. If one articulates an [i] and then slowly constricts the tongue body, the pronunciation shades into *jod* [y]. [u] shades into [w] under similar constriction. Intuitively, [y] and [w] are consonantal variants of [i] and [u]”.

Tað er “natúrligari” í heimsins málum at hava røðina VCV. Tann, ið tosar, vil hava røðina VCV, men henda røðin er ikki til staðar í [fɔ:a]. Við at treingja [ɔ] til [u], er møguligt at skjóta approximantin [w], sum hefur hjáljóðsvirði, inn í ljóðgloppið, og soleiðis fæst tann “natúrliga” fonologiska røðin VCV. Nevnast skal, at innskotsljóðið kopierar tey atgreinandi drøgini hjá sjálvljóðinum frammanfyri, t.d. [j] eftir [i]-ljóð, t.d. [si:ja] *sigja*, og [w] eftir [u]-ljóð, t.d. [ɔu:wɔɪ] *óður*.

Andreasen og Dahl (1997) greiða alment frá ljóðgloppinum og ljóðglopsinnskotinum, men siga einki um bygdarmálsmunir hesum viðvíkjandi. Teir siga soleiðis um høvuðsregluna m.a.: “Millum tvey sjálvljóð, ið standa hvørt hjá øðrum, er ljóðglopp” og nevna so *fáa* og *gløa* sum dømi, og teir leggja afturat: “Tá ið ð og g svinna millum sjálvljóð, fáa vit eisini ljóðglopp

har”. Teir nevna eisini tvíljóðanina av <æ> og <á> framman fyri herðingarveikum a:

“Í orðinum *klæða* høvdu tey [t.e. tey flestu bygdarmálini] lyndi til at fáa *æ* at líkjast *ey* [ei], so innskotið kundi gerast [j]. Og í orðinum *fáa* høvdu tey lyndi til at fáa *á* at líkjast *ó* [ɔu], so innskotið kundi gerast [v]”.

Til hetta er at siga, at innskotið er [w]. Tað eru bert nøkur fá bygdarmál, sum hava slíkan framburð, tí í flestu førum hendir ein ljóðfrálíking, soleiðis at í staðin fyri eina tvíljóðan hendir tað, at stovnssjálvljóðið flytur seg ljóðgerðarlíga burtur frá endingarsjálvljóðinum. Og úrslitið er, at *klæða* verður framborið [klɛ:a] og [kli:ja] og *fáa* fær ljóðfrálíking, sum hefur til úrslit [fɔ:a] og [fu:wa]. Stovnssjálvljóðið verður einljóðað frá [ɛa] til [ɛ:] og kann síðan treingjast uppáttur meir til [i:]; [ɔa] verður einljóðað til [ɔ:] og kann síðani treingjast, so úrslitið verður [u:]. Orð sum t.d. *hagan*, *laða*, *læa*, *fáa* hava í flestu bygdarmálum framburðin [hɛ:an], [lɛ:a], [fɔ:a], men í summum bygdarmálum hendir ein ljóðfrálíking, soleiðis at *hagan* [hɛa:an] verður til [hɛ:an] og hjá summum til [hi:jan], *laða* [lɛa:a] verður fyrst til [lɛ:a] og hjá summum til [li:ja], og *fáa* [fɔu:a] verður fyrst til [fɔ:a] og hjá summum til [fu:wa]. Altso ein treinging av *a* til [ɛ] og [i] og *á* til [ɔ] og [u]. Hina gongdina at *a* og *æ* broytast til [ɛi:] og *á* broytist til [ɔu:] ávikavist til [hɛi:jan] *hagan*, [lɛi:ja] *laða*, [lɛi:ja] *læa* og [fɔu:wa] *fáa* síggja vit í tjørnuvíksmáli.

Tað, sum í roynd og veru hendir, er hetta, at sjálvljóðið vinstrumegin ljóðgloppið broytist. Tað er ein ljóðfrálíking, ið fer fram. Hetta ber við sær, at tey bæði ljóðini,

sum standa lið um lið í orðinum, gerast ólíkari. Petersen (1985; 1996) hevur viðgjørt hetta fyrbrigdið í vágamáli, men hini bygdarmáluni munnu vera lítið viðgjørd hesum viðvíkjandi – bæði viðvíkjandi ljóðglopsinnskotinum og øvutum framburði. Marius Staksberg, skrivarin hjá føroysku málnevndini, sigur frá, at hann hevur lisið tað øvuta skriftsniðið *dragaði* fyri *dreyaði* í vágamáli.

Her er sostatt talan um tvinnanda gongdir í málinum í V+V-røðini: ein gongur ímóti tvíljóðan ([klei:ja], [fou:wa]) og ein gongur ímóti ljóðfrálking ([kli:ja], [fu:wa]). Í báðum førurum er tó talan um ljóðglopsinnskot: V + V → VCV. Rischel (1961) er sera stutt-orðaður um hesi viðurskipti:

“Vágar har forskel; men a/æ og á udtales her [ei], [ou] i disse forbindelser, sml. [heijar] *hagar* ‘derhen’, [fouwa] *fáa* ‘få’” (xxiii).

Rischel nevnr bert Vágar sum dømi um tvíljóðanina, sum kemur fram í ljóðgloppi í sambandi við orð, sum hava neutralt stovnssjálvljóð við a-ending. Petersen (1985: 11) sigur soleiðis um hetta fyrbrigdið:

“Í støðuni a/æ frammanfyri a í herðingaveikari støðu hevur vágamál eitt tvíljóð /ej/, har stóru partur av landinum annars hevur eitt e-ljóð”.

Tað sama hendir við á framman fyri a í vágamáli (sama kelda).

Vit kunnu siga, at hjáljóðið, sum kemur inn í ljóðgloppið, líkist tí ljóði, sum stendur vinstrumegin ljóðgloppið. Er ljóðið *i*-kent, verður innskotið [j], er ljóðið *u*-kent, verður innskotið w. Tað sama er galdandi í donsk-

um, sbr. orðini *sige* og *luge* — tað fyrra við j-innskoti, tað seinna við w-innskoti. Tað eru sostatt tær ljóðfrøðiligu kringumstøðurnar, sum eru avgerandi: [j] við fortungusjálvljóð og [w] við baktungusjálvljóð.

Øvutur framburður

Dømi um øvutan framburð eru: *fleyga* sum [fle:a] og *deyðar* sum [de:ar]. Slíkur “hyperkorrektur” framburður kann greinast sum eitt sosiologiskt ella málsálarfrøðiligt fyrbrigdi, tí tjørnuvíkingar eru vitandi um sín egnu framburð av eitt nú *haganum* [hei:janun], men kenna tað sum eitt sosialt trýst frá øðrum bygdarmálum. Vit kunnu kalla hetta fyri eitt stríð millum natúrligan fonologiskan bygnað við VCV-røðini og sosialt trýst frá øðrum málførum, tí tjørnuvíkingar vilja ikki víkja frá tí “vanliga” føroyska framburðinum, og júst tá hendir sam-anblandingin. Tá ið tjørnuvíkingar úttala a sum [ei:] í hesum ljóðfrøðiligu umstøðum, hendir tað, at upprunaligt a og upprunaligt ey falla saman í framburði – munurin verður neutraliseraður. Og úrslitið er ein synkretisma, eitt ljóðligt samanfall millum ey og a, t.d. *saga* og *seyða*-, *flaga* og *fleyga*, *daga* og *deyða*, *plaga* og *pleyga*. Hesin [ei:]-framburður er atvoldin til, at bland kemur í framburðin av upprunaligum a og upprunaligum ey.

Vit hava omanfyri staðfest, at orð, sum upprunaliga hava a [ea:] fáa [ei:]-framburð í hesum ávísu ljóðfrøðiligu umstøðunum. Nú hendir so tað beint øvuta: orð, sum hava upprunaligt ey [ei:] fáa [e:]-framburð. Á henda hátt kanst tú hoyra tjørnuvíkingar siga eitt nú [fle:a] fyri *fleyga*. Tú kanst eisini hoyra orðsniðið *deyðar* [dei:jar] verða

sagt [dɛ:aɪ]. Hetta hoyri eg deknin í Víkar kirkju lesa tann 25. juli 1999. Hann er ættaður úr Tjørnuvík, men býr í Vík. At úttala *fleyga* sum [flɛ:a] og *deyðar* sum [dɛ:aɪ] er dømi um øvutan framburð.

Øvutur framburður er sera sjáldsamur í skrift og á prenti. Málsøguliga kunnu vit staðfesta, at treingingin av upprunaligum [e:] til [i:] er í nøkrum førum komin inn í føroysku stavsetingina:

norrønt	føroyskt
þegja	tiga
neðan	niðan
vega	viga
steðji	stiði

Sbr. Rischel (1961: XXII): “Ved gl. e er retskrivningen ofte fulgt med, sml. de ortografiske varianter vega, viga ‘veje’ svarende til udtalen [ve:a/vi:ja]”. Hetta er tó ikki hent í orðinum *meðan*, men dupultformarnir [mi:jan/me:ani] og [lo:a/lu:wa] síggjast ikki aftur í stavsetingini; her hava vit bert formarnar *meðan* og *loga* (ikki **miðan* og **luga*).

Niðurstøða

Í tjørnuvíksmáli (og aðrastaðni við) er munurin millum <a/æ> og <ey> neutraliseraður framman fyri herðingarveikum <a>; talan er eina synkretismu, eitt samanfall, har ið úrslitið er [ɛi], og her verða víst nøkur dømi úr tjørnuvíksmáli um øvutan framburð; tað snýr seg um, at upprunaligt <ey> verður realiserað sum [ɛ:], dømi: *fleyga* verður framborið sum [flɛ:a] og *deyðar* sum [dɛ:aɪ].

Eg fari at takka Hjalmar P. Petersen,

cand.mag. M.A., Eivindi Weyhe, lektara, Helge Sandøy, professara og Mariusi Staksberg, skrivara hjá føroysku málnevndini, fyri góð ráð og kritiskar viðmerkingar.

Bókmentir

- Andreasen, P. og Dahl, Á. 1997. *Mállæra*. Tórshavn.
 Jakobsen, J. 1985 (1907). *Diplomatarium Færoense*. (2. útg.). Tórshavn. Føroya Skúlabókagrunnur.
 Kenstowicz, M. 1994. *Phonology in Generative Grammar*. Blackwell Cambridge MA & Oxford UK.
 Petersen, H.P. 1985. Vágamál. Exam.art.-ritgerð á Føroyamálsdeildini. Óprentað.
 Petersen, H.P. 1996. Vágamálføri. *Fróðskaparrit* 44: 5-21.
 Petersen, H.P., Práinsson, H., Jacobsen, J.Í.L., Hansen, Z.S. 1998. *Faroese. An Overview for Students and Researchers*. Óprentað.
 Rischel, J. 1961. Om retskrivningen og udtalen i moderne færøsk. Í: *Føroysk-donsk orðabók*, XIII-XXXVI. Tórshavn. Føroya Fróðskaparfelag.